

İmâmiyye Şîası

1. İmâmiyye ve İlgili Kavramlar

Şîa'nın günümüze ulaşan en büyük ve en etkili kolu İmâmiyye'dir. Şîî gelenek içinde tarihsel süreklilik bakımından merkezi bir konuma sahip olan bu mezhep, hem itikadî hem de siyasal açıdan Şîî düşüncenin en sistemli biçimini temsil etmektedir. Bununla birlikte, İmâmiyye'nin teşekkül süreci oldukça karmaşık ve çok katmanlıdır. Bu sebeple mezhebin isimlendirilmesi, tarihsel oluşumu ve imamet nazariyesinin gelişimi dikkatli bir biçimde ele alınmalıdır.

İmâmiyye için tarih boyunca farklı kavramlar kullanılmıştır. Bunlar arasında en yaygın olanlar **Râfıza**, **Kat'iyye**, **İsnâaşeriyye** ve **Ca'feriyye**'dir. "Şîa" kavramı başlangıçta daha geniş bir şemsiye kavram niteliği taşımakla birlikte, zamanla bazı bağlamlarda doğrudan İmâmiyye ile özdeş biçimde kullanılmaya başlanmıştır. "Râfıza" kavramının özellikle hicrî II. asrın başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu kavramın, Zeyd b. Ali'nin, Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki olumlu görüşleri sebebiyle bazı taraftarlarınca terk edilmesiyle ilişkili olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu durum, söz konusu dönemde Ebû Bekir ve Ömer'den teberri etmenin, Şîileşen çevreler içinde belirginleşmeye başladığını göstermektedir. Başlangıçta muhalifler tarafından dışlayıcı bir anlamda kullanılan bu kavram, daha sonra bazı İmâmî çevrelerce benimsenmiş ve meşrulaştırılmıştır.

"İmâmiyye" kavramı ise yalnızca belli bir mezhebin adı değil, aynı zamanda imametın nass ve tayin yoluyla belirlendiğini savunan bütün fırkalar için kullanılan daha genel bir isim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ancak kavramın teknik ve mezhebî anlamda yaygın biçimde kullanılması daha geç bir döneme aittir. Kaynaklarda, "İmâmiyye mezhebi hakkında konuşan ilk kişi" olarak Ali b. Mîsem et-Temmâr'ın adı zikredilmektedir. Bu da kavramın hicrî II. asrın sonları ile III. asrın ortaları arasında istılahî bir kimlik kazanmaya başladığını göstermektedir.

İmâmiyye ile ilişkili diğer isimlerden biri olan **Kat'iyye**, Musa el-Kâzım'ın öldüğünü kabul eden ve imametın onun soyunda devam ettiğini savunanlar için kullanılmıştır. **İsnâaşeriyye** ise imamların sayısının on iki ile sınırlandırılmasının ardından İmâmiyye'nin en belirgin isimlerinden biri hâline gelmiştir. **Ca'feriyye** kavramı da özellikle Ca'fer es-Sâdık'a nispetle kullanılan bir adlandırmadır. Bu isimlendirme, İmâmiyye'nin gerçek anlamda sistematik bir mezhep kimliği kazanmasının Ca'fer es-Sâdık sonrasında mümkün olduğunu düşündürmektedir. Bu sebeple çağdaş

araştırmalarda, Ca'fer es-Sâdık ve Musa el-Kâzım dönemlerinde ortaya çıkan Şiî oluşumlar çoğu zaman "İmâmiyye'nin öncüleri" olarak değerlendirilmektedir.

2. Tarihçe

İmâmiyye'nin tarihsel gelişimi dikkatle incelendiğinde, mezhebin ve onun merkezinde yer alan imamet nazariyesinin kısa sürede değil, yaklaşık iki asırlık bir süreç içinde şekillendiği görülmektedir. Bu süreçte ilk tezahürlerin Ca'fer es-Sâdık dönemiyle birlikte belirginleşmeye başladığı, imametle ilgili teorik tartışmaların özellikle Musa el-Kâzım döneminde yoğunlaştığı, Ali er-Rızâ devrinde yeni bir safhaya geçildiği ve nihayet Sefirler Dönemi'nde sistematik bir kurumsallaşmaya ulaştığı söylenebilir. Dolayısıyla İmâmiyye, tek bir olay ya da tek bir şahıs etrafında ortaya çıkmış ani bir mezhep değil, tarihsel hadiseler, siyasal krizler ve itikadî inşa süreçleri sonucunda teşekkül etmiş bir yapıdır.

2.1. Ca'fer es-Sâdık Öncesi Dönem

Birinci hicrî asrın son çeyreğinden önce, ne kurumsal anlamda Şiîlikten ne de sistematik Şiî fikirlerden söz etmek mümkündür. İlk Şiî farklılaşmaların sembolik ismi olarak Muhammed b. el-Hanefiyye'nin öne çıkması, imametın başlangıçta doğrudan Ali'nin Fatıma'dan gelen soyuna tahsis edilmediğini düşündürmektedir. Bu durum, ilk muhalefet hareketlerinin daha çok Hâşimî muhalefeti niteliği taşıdığını göstermektedir.

Hz. Ali, İslâm tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Hz. Peygamber'in yakın akrabası, damadı, ilk Müslümanlardan biri ve İslâm'ın erken dönem mücadelelerinde aktif rol oynamış büyük bir sahabidir. Bununla birlikte, onun döneminde bugünkü anlamda Şiî imamet nazariyesinin mevcut olduğunu söylemek mümkün değildir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşen Sakîfe sürecinde hilafet etrafında ciddi tartışmalar yaşanmışsa da bu tartışmalarda herhangi bir **nass ve tayin** fikri açık biçimde gündeme gelmemiştir. Tartışmalar daha çok Ensar'ın kendi içlerinden birini seçme arzusu, Muhacirlerin Kureyş üstünlüğünü vurgulaması ve sonuçta Ebû Bekir'in seçilmesi çerçevesinde gelişmiştir. Hz. Ali'nin o sırada cenaze işleriyle meşgul olduğu ve hilafet tartışmalarında adının doğrudan geçmediği anlaşılmaktadır.

Her ne kadar Hâşimoğulları ve Hz. Ali çevresinde hilafetin kendilerinde olması gerektiğine dair bir kanaatin bulunduğu anlaşılrsa da bu görüş, Şiî imamet nazariyesinin ileri sürdüğü biçimde ilahî nass ve tayine dayalı görünmemektedir. Daha çok akrabalık, fazilet, ilim ve yakınlık gibi unsurlar öne çıkarılmıştır. Nitekim Hz. Ali'nin Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde herhangi bir açık imamet iddiasıyla ortaya çıkmadığı, aksine zaman

zaman onlarla istişare içinde bulunduğu bilinmektedir. Hatta kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Ömer ile evlendirmiş olması, ilişkilerin niteliği bakımından dikkat çekicidir.

Hz. Ali'nin kendi hilafeti döneminde de imametini nass ile temellendirdiğine dair güvenilir veriler bulunmamaktadır. Aksine onun, kendi bey'atını önceki halifelerin bey'at sistemine benzeterek meşruiyetini Muhacir ve Ensar'ın onayı üzerinden açıkladığı görülmektedir. Cemel ve Sıffin savaşları ise tamamen siyasî nitelikte olaylar olup taraflar arasında gelişmiş bir itikadî ayrışmanın bulunduğu söylemek zordur. Tahkim olayının kabul edilmiş olması da Hz. Ali döneminde nass ve tayin esasına dayalı bir imamet anlayışının mevcut olmadığını göstermektedir.

Hz. Ali'nin vefatının ardından, taraftarlarının bir kısmı Hasan b. Ali'ye bey'at etmişse de Hasan kısa süre sonra Muâviye ile anlaşmış ve hilafet iddiasından vazgeçmiştir. Eğer imamet nass ve tayinle kendisine geçtiğine dair kesin bir inanç söz konusu olsaydı, bu feragatin gerçekleşmesi güç görünürdü. Hasan'ın siyasî mücadeleyi bırakıp Medine'de sakin bir hayat sürmesi, erken dönemde imamet teorisinin henüz gelişmediğini gösteren önemli delillerden biridir.

Hüseyin b. Ali'nin adı, Kerbelâ olayı sebebiyle İslâm tarihinin en trajik hadiselerinden biriyle özdeşleşmiştir. Ancak onun Kûfe'ye çağırılması, Yezid'e bey'at etmeyerek Mekke'ye çekilmesi ve sonunda Kerbelâ'da şehit edilmesi, sonraki Şîî hafızada büyük bir anlam yüklenmiş olsa da, olayların kendi tarihsel bağlamı içinde değerlendirildiğinde, burada da sistemleşmiş bir imamet nazariyesinden söz etmek kolay değildir. Kûfelilerin hem Hüseyin'i çağırmaları hem de onu yalnız bırakmaları, en azından o dönemde onun nassla belirlenmiş mutlak bir imam olarak algılanmadığını göstermektedir.

Kerbelâ'dan sağ kurtulan Ali b. Hüseyin, daha çok münzevî ve ibadet ağırlıklı bir hayat sürmüş, siyasetten uzak durmuştur. Onun adı ne Tevvâbûn ne de Muhtar es-Sekâfî hareketiyle doğrudan ilişkilendirilebilmiştir. Bu durum da, imamet Ali'nin Fatıma'dan gelen soyuna ait olduğu yönündeki iddianın henüz bu dönemde belirginleşmediğini göstermektedir.

Muhammed el-Bâkır da babası gibi siyasetten uzak durmuş ve daha çok ilimle meşgul olmuştur. Şîî gelenekte ona atfedilen vasiyet rivayetleri bulunsa da, onun çevresinde henüz kurumsallaşmış bir imamet nazariyesi gelişmiş görünmemektedir.

2.2. Ca'fer es-Sâdık ve Sonrası

İmâmiyye'nin teşekkül sürecinde en önemli dönüm noktalarından biri Ca'fer es-Sâdık dönemidir. Kaynaklarda iki farklı Ca'fer es-Sâdık profili dikkat çekmektedir: Biri

Medine’de yaşayan, siyasetle ilgilenmeyen, ilim ve öğretimle meşgul bir âlim; diğeri ise Kûfe merkezli Şîî çevrelerde etrafında mitolojik ve aşırı inançlar örülen, kendisine itaatın farz olduğu ileri sürülen ve bazen beşer üstü nitelikler atfedilen şahsiyet. Bu ikili görünüm, Ca’fer es-Sâdık’ın tarihsel kişiliği ile onun etrafında inşa edilen mezhebî imaj arasındaki farkı göstermektedir.

Ca’fer es-Sâdık’tan sonra, onun mehdi olduğunu ileri süren Navûsiyye, oğlu İsmail’in imametini savunan Seb’iyye, Abdullah el-Eftah’ı kabul eden Fethiyye ve çoğunluğu oluşturan Musa el-Kâzım taraftarları gibi çeşitli fırkalar ortaya çıkmıştır. Bu çoğullaşma, Şîî çevrelerde imamet düşüncesinin henüz istikrarlı bir yapıya kavuşmadığını göstermektedir.

Musa el-Kâzım dönemi, imametın **nass ve tayin** esasına göre açıklanmaya başlandığı ilk ciddi aşama olarak değerlendirilmektedir. Hişâm b. el-Hakem gibi isimlerin imamet üzerine sistematik eserler kaleme alması ve imameti ilahî tayin ekseninde savunması, bu dönemde teorik çerçevenin şekillenmeye başladığını göstermektedir.

Musa el-Kâzım’ın ölümünden sonra Şîî çevreler Kat’iyye, Vakıfa ve sessiz kalanlar şeklinde ayrılmıştır. Ali er-Rızâ’nın Me’mûn tarafından veliaht ilan edilmesi ve bunu kabul etmesi, imamet nazariyesinin henüz bugünkü katılığına ulaşmadığını düşündürmektedir. Daha sonraki süreçte imam sayısının on iki ile sabitlenmesi, mehdi ve gaybet inançlarının eklenmesiyle İmâmiyye doktrini tamamlanmıştır.

2.3. Gaybet ve Sefirler Dönemi

İmâmiyye’ye göre Hasan el-Askerî’nin vefatından sonra onun küçük yaştaki oğlu Muhammed el-Mehdî gizlenmiştir. 260-328/873-940 arası **Gaybet-i Suğrâ**, 328/940 sonrası ise **Gaybet-i Kübrâ** olarak adlandırılmaktadır. Küçük gaybet döneminde dört sefir aracılığıyla imam ile toplum arasında irtibat sağlandığı kabul edilmektedir. Bu süreç, imamet nazariyesinin kurumsal anlamda olgunlaşmasında merkezi rol oynamıştır.

Gaybet inancı, aynı zamanda imamın yetkilerinin zamanla fakihlere aktarılmasının önünü açmış ve Şîî düşünce içinde fukaha merkezli yeni bir otorite yapılanması doğurmuştur. Özellikle daha sonraki Usûlî çizginin temelleri bu zeminde gelişmiştir.

2.4. Kurumsallaşma Süreci

İmâmiyye’nin asıl kurumsallaşması Büveyhîler döneminde gerçekleşmiştir. Kuleynî, Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfid gibi isimler bu dönemde temel hadis ve kelâm eserlerini telif etmişlerdir. Özellikle Şeyh Müfid’in çalışmaları, İmâmiyye itikadının sistematik biçimde şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Safevîler döneminde ise Şîîlik

İran’da resmî mezhep hâline gelmiş ve İmâmiyye, modern döneme güçlü bir siyasal ve kurumsal zeminle taşınmıştır.

3. İmâmiyye’nin İtikadî Görüşleri

İmâmiyye’ye göre dinin esasları beştir: **Tevhid, Nübüvvet, Adalet, İmamet ve Mead**. Bu sınıflandırma, mezhebin Ehl-i Sünnet’ten en belirgin biçimde ayrıldığı noktanın imamet anlayışı olduğunu açıkça göstermektedir.

3.1. Tevhid

İmâmiyye’ye göre Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur. O cisim, cevher, araz, mekân ve zamandan münezzehtir. Tevhid bahsi genellikle dört başlık altında ele alınmaktadır: **Tevhîd-i Zât, Tevhîd-i Sıfat, Tevhîd-i Fiil ve Tevhîd-i İbadet**. Allah’ın sıfatlarının zatının aynı olduğu görüşü, Mu‘tezile ile yakınlaşan yönlerden biridir. Bu sebeple İmâmiyye, Allah’ın görülmeceğini ve Kur’an’ın mahlûk olduğunu savunan yaklaşımlara da yakın durmuştur.

3.2. Nübüvvet

İmâmiyye’ye göre nübüvvet, Allah’ın seçtiği kullarını vahiy ile görevlendirmesidir. Peygamberler masumdur ve mucize sahibidirlere. Nübüvvet bahsi içinde melekler, kitaplar ve vahiy de ele alınır. Kur’an’ın tahrifi meselesi Şîi literatürde önemli bir tartışma alanı oluşturmuştur. Klasik bazı rivayetlerde tahrif iddiaları yer alsa da, özellikle sonraki dönem İmâmî âlimlerin büyük bölümü bu görüşü reddetmiş ve mevcut mushafın Allah tarafından korunduğunu savunmuştur.

3.3. İmamet

İmâmiyye’ye göre imamet, nübüvvetin devamı niteliğinde ilahî bir kurumdur. İmam, insanlar tarafından seçilemez; ancak Allah tarafından nass ve tayinle belirlenir. İmamlar masumdur, en bilgili, en cesur, en faziletli kişilerdir ve din ile dünya işlerinde mutlak önderlik yetkisine sahiptirler. Bu anlayış, mezhebin en ayırt edici özelliğidir.

3.4. On İki İmam

İmâmiyye’ye göre imamlar on iki kişidir: Ali b. Ebî Tâlib, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır, Ca‘fer es-Sâdık, Musa el-Kâzım, Ali er-Rızâ, Muhammed et-Takî, Ali en-Nakî, Hasan el-Askerî ve Muhammed el-Mehdî. Son imamın halen hayatta olduğuna ve zamanı geldiğinde zuhur edeceğine inanılır.

3.5. Mead

İmâmiyye, ahiret, diriliş, hesap, mizan, sırat, cennet ve cehennem gibi klasik İslâmî esasları kabul eder. Bu konuda genel İslâmî çerçeveden önemli bir ayrılık bulunmamaktadır.

3.6. Adalet

Adalet ilkesi, Allah'ın zulmetmeyeceği ve insanın fiillerinde özgür olduğu anlayışını ifade eder. Bu yönüyle İmâmiyye, adalet konusunda Mu'tezile ile benzer çizgide yer almaktadır.

3.7. Takiyye

Takiyye, can ve mal korkusu sebebiyle inancı gizleme ve farklı görünme anlamına gelir. Özellikle erken dönem baskı şartlarında geliştirilen bu ilke, İmâmiyye'de önemli bir inanç ve korunma mekanizması hâline gelmiştir.

4. Günümüzde İmâmiyye

Bugün Şîi dünyanın büyük çoğunluğu İmâmiyye mezhebine mensuptur. İran, Irak, Azerbaycan ve Bahreyn başta olmak üzere birçok ülkede etkili olan bu mezhep, özellikle İran'da resmî mezhep statüsündedir. Modern dönemde İran İslâm Devrimi ile birlikte İmâmiyye, yalnızca teolojik bir mezhep değil, aynı zamanda güçlü bir siyasî ve toplumsal kimlik olarak da öne çıkmıştır.

Sonuç

İmâmiyye Şîası, Şîi gelenek içinde en sistemli ve kurumsal mezhep olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Ancak bu mezhebin ve onun merkezinde yer alan imamet nazariyesinin oluşumu ani değil, yaklaşık iki asra yayılan uzun bir tarihsel süreç sonunda gerçekleşmiştir. İlk dönemlerde daha çok siyasî muhalefet, Ehl-i Beyt sevgisi ve Hâşimî aidiyet ekseninde gelişen Şîi eğilimler, zamanla nass, tayin, masumiyet, gaybet ve on iki imam inançları etrafında teorik bir bütünlüğe kavuşturulmuştur. Bu yönüyle İmâmiyye, hem tarihsel tecrübenin hem de sonradan inşa edilen mezhebî hafızanın ürünüdür.